

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 726:271.2-523.4](477.51-22Бігач)(091)

Алла Доценко

ДО ІСТОРІЇ МАЄТНОСТІ РОДИН ЛИЗОГУБІВ І КЕЙКУАТОВИХ – СЕЛА БІГАЧА І ТРОЇЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ХVІІІ СТ.

Стаття присвячена одній з маєтностей родин Лизогубів і Кейкуатових – села Бігача, а також Троїцькій церкві, що стоїть у цьому селі. Оскільки в літературі зустрічається кілька датувань цієї церковної споруди без посилання на першоджерела, а це 1786, 1787, 1831, 1834 рр. й навіть 1839 р., то за документами Державного архіву Чернігівської області спробуємо встановити точну дату закладки, спорудження й освячення храму с. Бігача.

Ключові слова: Лизогуби, Кейкуатови, село Бігач, Троїцька церква.

Працюючи над науковою темою «Будинок полкової канцелярії у Чернігові – пам'ятка цивільної архітектури ХVІІ ст.», я почала досліджувати питання, пов'язані з даною темою, а також якимось чином дотичні до неї. Так виникло багато запитань стосовно родини Лизогубів, оскільки дослідники, починаючи від А. М. Модзалевського – українського історика, археографа й архівіста, та О. М. Лазаревського – історика українського побуту й історика-біографа, обмежувалися лише кількома відомими постатями цього багаточисельного роду¹; а також виникли запитання щодо маєтностей цього роду в Чернігівському полку, а згодом – губернії. Увагу привернула одна з маєтностей Лизогубів – село Бігач. Адже в історичній літературі мене вразила різноманітність датувань, пов'язаних з нею: коли вона стала власністю Лизогубів і хто з гетьманів і за що її подарував цій родині; коли село перейшло до родини Кейкуатових; хто й коли звів у ньому неперевершену пам'ятку в стилі класицизму – Свято-Троїцьку церкву, нині пам'ятку архітектури національного значення, але (за іронією долі) яка знаходиться зараз на межі зникнення, настільки вона занедбана. У літературі немає усталеного датування церкви, а зустрічається кілька дат її спорудження: і 1786 р., і 1788 р., і 1831 р., і 1834 р. і навіть 1839 р., але немає жодних посилань, звідки взяли ці дати. Чому така розбіжність? Кожний автор, що писав про Троїцьку церкву, по-своєму її датував. Навіть документи Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту «Укрпроектреставрація», що були підготовлені у зв'язку з реставрацією цього храму, датують його по-різному. А тому в цій статті спробуємо розібратися в цих датах, залучаючи першоджерела – документи Державного архіву Чернігівської області.

Недалеко від Чернігова лежить невеличке село Бігач. Знамените воно козацькою родиною Лизогубів, князівською родиною Кейкуатових (Кекуатових), шедевром вітчизняного і європейського малярства першої половини ХІХ ст. – відомим портретом

1. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3. Л.–О. Киев, 1912. С. 96–122. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/>; Лазаревский А. М. Люди старой Малороссии. Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские и Свечки. Вид.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого. Киев, 1882. С. 5. URL: <http://nibu.kiev.ua>.

К. Кейкуатової, створеним Тарасом Шевченком під час відвідин села в 1847 р., а також неперевершеною пам'яткою архітектури XVIII ст. – Троїцькою церквою.

Село згадується в документах з другої половини XVII ст. І оскільки на той час територія Лівобережної України в адміністративно-територіальному плані поділялася на полки й сотні, то Бігач увійшов до Седнівської сотні Чернігівського полку. За універсалом гетьмана Івана Мазепи Бігач був відданий чернігівському полковнику Якову Кіндратовичу Лизогубу в 1689 р. як вдячність за участь у другому кримському поході². Тоді, у 1689 р., Лизогуб разом з іншими полковниками брав участь у поході гетьмана на Крим, війська дійшли до Перекопа, однак потім відступили. А після повернення з походу Мазепа роздав козацькій старшині багато маєностей, оскільки козаки були невдоволені цим невдалим походом, а саме тим, що передчасно зняли облогу Перекопа, й козакам не вдалося пожитися в місті здобиччю. Та й протягом наступних років напруження у протистоянні з татарами не спадало, й чернігівські козаки брали участь в охороні кордону, де збройні сутички фактично не припинялися. Мазепі необхідно було заспокоїти старшину, обдарувавши її. Щедріше інших наділений маєностями при цьому був Я. Лизогуб, який отримав два великих села – Слабин і Бігач, а також 6 малих: Шестовицю, Золотинку, Козероги, Андріївку, Гнилушу й Соколовку. Дещо пізніше московські царі Іван та Петро Олексійовичі своєю грамотою «О подтверждении прав собственности на с. Бегач в Седневском уезде» затверджують цей подарунок. З тих часів село передавалося Лизогубами у спадок до 80-х років XVIII ст.

Але особливо Я. Лизогуб прославився пізніше – у 1696 р. в Азовському поході, де він був наказним гетьманом. Літописи приписують взяття Азова безпосередньо Лизогубу, його хоробрості, розуму й відвазі. Відомо, що й Петро I також відзначив його хоробрість і військовий талант.

Взяттям Азова Я. Лизогуб закінчив свою військову кар'єру й останні два роки проживав у полковому Чернігові. Влітку 1698 р. перед смертю він залишив заповіт, в якому розподілив своє майно – рухоме й нерухоме (маєності) між сином, 5 доньками й онуками. Чернігівські маєності Слабин, Шестовицю, Золотинку, Козероги, Гнилушу, Андріївку старий полковник заповідав Юхиму, при цьому радив сину поділити їх у свій час між онуками таким чином, щоб старшому Андрію відійшли конотопські й кролевецькі маєності, а молодшим Якову і Семену – чернігівські. Більше за інших онуків Яків Кіндратович любив Якова, бо окремо нагадав сину Юхиму, щоб той не обділив його старшого онука. А сам дід заповідав Якову особливо село Бігач і різні невеликі «грунта», але з тією умовою, щоб над цією маєністю дружина його, старого полковника, була «головою», а «он, Яков внук, ведає то, что будет хозяином этих имений, старался бы заслужить милость и ласку своей бабы, которую бы чтил, шановал и поважал как мать и даже больше того...»³.

Син Якова Кіндратовича Лизогуба Юхим разом з батьківськими маєностями успадкував і батьківську посаду: Мазепа зразу ж після смерті старого Лизогуба поставив Юхима, який до цього був генеральним хорунжим, чернігівським полковником. Юхим мав трьох синів: Андрія, Якова і Семена. Яків був найпомітнішою постаттю серед синів Юхима. Майже 50 років він віддав військовій службі⁴. Службу розпочав ще при діду, будучи його улюбленим онуком. Мав двох синів – Григорія й Іллю, а також онука Якова, який проживав Седневі й успадкував с. Бігач.

Доля маєності Бігач з 80-х років XVIII ст. і у XIX ст. пов'язана з татарсько-руським князівським родом Кейкуатових (Кекуатових). Що стосується роду Кейкуатових, то Ф. Брокгауз у своєму енциклопедичному словнику називає два варіанти прізвища – Кекуатови і Кейкуатови – татарсько-руський князівський рід, який походив від «владетелей Ногайских». Атманай Урусов син Кейкуатов виїхав до Москви

2 Лазаревский А. М. Люди старой Малороссии. Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские и Свечки. Вид.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого. Киев, 1882. С.5. URL: <http://nibu.kiev.ua/>.

3 Там само. С. 6.

4 Лазаревский А. М. Люди старой Малороссии. Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские и Свечки. Вид.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого. Киев, 1882. С. 15. URL: <http://nibu.kiev.ua>

1637 року. У хрещенні він отримав ім'я Петро Петрович, а в жалуваній грамоті царя Михайла Федоровича Атман Урусович вже названий князем. У подальшому всі його нащадки іменувалися князями. Рід Кейкуатових був внесений до 6-ї частини родовідної книги дворян Чернігівської губернії⁵. А прості жителі с. Бігача називали князів просто Кукуватови⁶.

Коли маєтність Бігач була передана Лизогубами Кейкуатовим – документів у ДАЧО поки що не знайшла, але з наведених нижче відомостей випливає, що у 80-х роках XVIII ст. Бігач уже був власністю князя Петра Івановича Кейкуатова.

В. Л. Модзалевський у «Малороссийском родословнике» вказує, що Ганна Яківна Лизогуб у 1770 р. вийшла заміж за колезького асесора князя Петра Івановича Кекуатова⁷. Можливо, тоді Бігач перейшов до Кейкуатових як посаг при одруженні дочки Якова Лизогуба Ганни з Петром Івановичем. Але Григорій Милорадович у своїй фундаментальній праці «Родословная книга Черниговского дворянства», т. 2, ч. 6 вказує, що Петро Іванович Кейкуатов народився 1777 року, «гвардії капітан, потом коллежский асессор, женат на дочери бунчукового товарища Анне Яковлевне Лизогуб»⁸. Тож ця інформація суперечить інформації В. Модзалевського або щодо року народження Петра Івановича, або щодо року весілля. І скоріше за все, саме Г. Милорадович не зовсім вірно вказує рік народження князя Кейкуатова, що підтверджує «Исповедная книга Троицкой церкви с. Бегах Березинского уезда за 1787 год», де є чіткі дані про Кейкуатових⁹:

	лет полных мужска пола	лет полных женска пола
Князь Петр Иванович Кекуатов	45	
жена его Анна Яковлевна		32
Дети их		
Иоанн	9	
Надежда		7

Таким чином, якщо Бігач перейшов до Кейкуатових у 1770 році, то на час весілля Ганні Яківні Лизогуб було 15 років, а Петру Івановичу – 28 років, тож народився він не в 1770 (а це рік весілля), а в 1742 р.

На той час, відповідно до наведених далі документів, у селі діяла стара Троїцька церква. З невідомих причин новий господар Бігача Петро Іванович у 1786–1788 роках будує новий Свято-Троїцький храм. На щастя, він зберігся до нашого часу і про нього далі буде йти мова. Документи ДАЧО донесли до нас чітке датування цього храму. По закінченні його будівництва Петро Іванович звертається до березинського духовного правління з проханням освятити храм¹⁰. Як і вимагало діловодство того часу, було дотримано певних правил у переписці духовних отців.

5 Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. ХІVА (28). Карданахи–Керо. Издательство: Семеновская Типолитография (И. А. Ефрона). Санкт-Петербург, 1894. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/>. Родословная книга дворян Черниговской губернии. VI часть. URL: <http://ru.wikipedia.org/>.

6 ДАЧО. Ф. 679. Оп. 2. Спр. 4308. С. 1.

7 Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3. Л–О. Киев, 1912. С. 111. URL: <http://elib.shpl.ru>.

8 Г. А. Милорадович. Родословная книга Черниговского дворянства : У 2-х т. Т. 2. Санкт-Петербург, 1901. С. 535. URL: <http://elib.shpl.ru>.

9 ДАЧО. Ф. 679. Оп. 2. Спр. 4308. С. 1.

10 ДАЧО. Ф. 679. Оп. 1. Спр.1440. Арк. 1.

«Великому господину
высокопреосвященнейшему
Феофилу Божию милостию епископу
Черниговскому и Нежинскому
от березинского духовного правления

Доношение

Епархии вашего высокопреосвященства протопопии березинской села Бегача владелец капитан князь Петр Кекуатов сего мая 16 числа в духовное березинское правление прошением представил, что по благословению вашего высокопреосвященства прошедшего **1786 года июня 30 дня вновь заложенная** (курсив та жирный шрифт. – **А. Д.**) в том селе Бегаче церковь во имя Святыя Троицы **ныне строением совсем окончена** и престол в указную меру сделан. Иконостас *прежней старой церкви* поставлен до зделания нового, кой уже делается, и к освящению изготовленна и тем просил испрошения **на освящение ныне той церкви** и когда доделается новый иконостас то по онаго освящении же благословительного указа, вашему высокопреосвященству знестъ свое представление, по которому его прошению за освидетельствованием от духовного березинского правления явилось, что оная в селе Бегаче церковь во имя Святыя Троицы как строением внутри и извне окончена и престол в указную меру зделан, так и иконостас *прежней старой церкви* еще благолепен, да и новой иконостас делается и прежний святыи антиминс во всей добротe явился, и как сосудами так и книгами снабдена, о коем всем прилагая всего опись о испрошении как на освящение той церкви ныне, так и когда делается новой иконостас, на освящение же онаго благословительного указа, вашему высокопреосвященству от березинского духовного правления всенижайшее вносят.

Вашего высокопреосвященства всенижайшие послушники
Березинский протопоп Симеон Любарский
Протопопий березинской наместник иерей Андрей Григорович

1788 года
мая 19 дня».

Разом з донесенням надавався й опис майна, що зберігали в побудованому храмі ¹¹.

«Опись

подана мая 18 дня 1788 года
протопопии березинской села Бегача церкви Святыя
Троицы сосудам, аппаратам, книгам и протчему той
церкви имению учиненная вновь 1788 года, мая ... дня

На святом престоле

Посвячицы одеяние ситцевое

Евангелие красным обложенное плисом и бляхами серебряными позолоченными на бумаге полуалександрской московской печати. 1754 года.

Второе евангелие красное обложено плисом красным же на бумаге полуалександрійской з бляхами серебряными вызолоченными печати московской. 1779 года.

Крест на престольный резной деревянный обложен ценью

Второй крест целований

Третий крест древаний маліований

Гробница ценованая

Подсвечник тройчатой желтой меди

На святом жертвеннике

Потир первой сребний вызолоченный вокруг

Второй потир сребний вызолоченный в середине

Ложниц две серебрянных вызолоченных

Копие серебрянное

Большой воздух тафты меж оной зеленой крест на середине золотом гаптован

Второй воздух красной тафты обложен банталером

Третий воздух обложен банталером золотым

11 Там само, арк. 2.

Малых воздушшков дискосных и потирных разных материй восемь, с коих
 шитых золотом и серебром четыре
 Подсвечник меди желтой
 Крест целованой дароносной
 В ризнице ризы первые желтые с оплечьем зеленым обложенные вокруг сеткою
 золотою и серебряною
 Риз двое атласных красных, одни обложенные золотою сеткою, а другие
 банталеровою
 Ризы парчовые красные обложенные банталером
 Ризы штофу красного с оплечьем штофным обложенные сеткою банталеровою
 Ризы зеленые обложенные сеткою серебряною
 Епитрахилей пять разных материй обложенные банталером
 Подризников холстяных шесть с лиштвами внизу шитыми шелком и заполочью
 Поясов два красных шелковых
 Платков три шелковых
 Нараквиц разных материй шесть пар
 Преднаместными иконами запаски шелковые четыре
 Лампад медных посребренных четыре
 Паникадило меди желтой весу пуд тридцать фунтов, в нем подсвечников
 восемнадцать
 Книги церковные Апостол печати московской 1756 года
 Псалтырь сделанная печати Лавры Киевопечерской 1756 года
 Октоих печати черниговской 1757 года
 Трафолой старый
 Триодь постная, Триодь цветная старая
 Ермолой чин, печати черниговской, 1761 года
 Общая минея печати черниговской новая
 Службеников два: первой четвертковой печати черниговской 1761 года, второй
 осмушней печати печерской 1736
 Требников два: первой четвертковой старой, второй осмушний
 Поучение, печати черниговской
 Кадил два медных ценою побеленных
 Катапетасма зеленая шелковая».

Відповідь не забарилася: вже через 3 дні був отриманий дозвіл на освячення
Троїцької церкви ¹²:

«Указ

Ея Императорского Величества самодержицы всероссийской
протопопу березинскому Симеону Любарскому
духовного правления с присутствующими

По доношению вашему коим представляя, что 1786 года июня 30-го заложенная
вновь владения капитана князя Петра Кекуатова в селе Бегаче во имя Святыя Троицы
церковь по благолепии святых церковей сооружена. Престол в ней в указную меру
сделан, иконостас прежней старой церкви до зделания нового, кой уже делается,
поставлен и к освящению изготовлена; каковы же имеются той церкви прежней
сосуды, книги оставлены. О чем прилагая именную опись, просили на освящение
той бегачской церкви за положением в ней прежнего добротного антиминосла благо-
словения равно когда по надлежащему привезен будет новый иконостас то оно
освящении вам означенную Святой Троицы бегачскую церковь ныне за отделение
же нового иконостаса и оной починоположению церковному освятить Господь бог
да благословит, и когда оныя церковь вами освящена будет отдать ко мне отрапор-
товать. 1788 года мая 22 дня.

Епископ Феофил»

І вже через тиждень церква була освячена ¹³:

¹² Там само. Арк. 3.

¹³ Там само. Арк. 4.

«Великому господину высокопреосвященнейшему
Феофилу Божию милостию Епископу Черниговскому
и Нежинскому
Доношение

По полученному от вашего высокопреосвященства прошедшего мая 25 дня нами благословительному Указу протопопии березинской в селе Бегаче церковь во имя Святыя Троицы за положением в ней прежнего добротного святого антиминса починноположению церковному мы сего **июня 1 числа** освятили, о том вашему высокопреосвященству всенижайшее взносим

Вашего высокопреосвященства

Всенижайше послужнии

Березинский протопоп Симеон Любарский
Протопопии березинской наместник иерей Андрей Григорович
Присутствующий иерей Михаил Риндовский
1788 года июня 3 дня
№ 146»

Таким чином, документ Державного архіву Чернігівської області під назвою «Дело по доношению березинского духовного правления о выдаче благословительного указа на освящение церкви в селе Бегаче» чітко свідчить про дату закладки церкви, закінчення її будівництва, а також освячення і, сподіваюсь, нарешті покладе край її різному датуванню в історичній літературі:

закладений храм – **30 червня 1786 року**;
закінчене будівництво – **19 травня 1788 року**;
освячений – **1 червня 1788 року**.

Храм зведений у стилі класицизму. Однокупольний, квадратний у плані, цегляний, отинькований, частина конструкцій – дерев'яна. На жаль, до наших днів церква дійшла з втратами: не збереглися відкрита галерея і дзвіниця, яка була прибудована до храму.

Архівні джерела не називають імені архітектора, за чим проектом зводили церкву, але місцева традиція приписує його самому князю Кейкуатову, якого вважали талановитим архітектором. Вийшов не тільки вдалий проєкт храму, але і вдало було вибране місце для нього: храм органічно пов'язаний з маєтком Кейкуатових за річкою і побудований на підвищеному рівному плато, а тому його гарно видно з усіх боків. На жаль, маєток не зберігся й невідома його художньо-планувальна композиція.

За період існування, а це вже більше 230 років, храм не перебудовували. Проведені історико-архівні дослідження, а також натурні обстеження пам'ятки архітекторами підтверджують усну традицію, що архітектура храму зберегла первісний стан. Порівняно недовга будівельна історія, а також існування пам'ятки в особистому володінні Кейкуатових зумовили, мабуть, відсутність зацікавленості до нього з боку архітекторів і істориків. Мабуть, цим пояснюється відсутність опису пам'ятки у багатотомному виданні Філарета Гумілевського «Историко-статистическое описание Черниговской епархии», де практично описані всі інші єпархіальні церкви XIX ст.

Під час Другої світової війни споруда церкви була сильно пошкоджена: зруйнована покрівля, верхній ярус дзвіниці, галерея. Після війни пам'ятка була обстежена архітекторами української Академії архітектури, виконані обміри й фотофіксація.

У 50-х роках дзвіниця й галерея, що прилягала до північної стіни храму, були розібрані, і про них свідчать лише сліди підмурка галереї та фотографії. Але архітектурна композиція і стильова однаковість дзвіниці й церкви дозволяють припустити одночасне проектування і зведення споруд.

У наш час пам'ятка являє собою цегляну, тринаву, одноярусну споруду, яка увінчана куполом на гранчатому барабані. На півночі, півдні й перед притвором влаштовані портики з фронтонами на чотирьох спарених колонах, до яких ведуть широкі сходи. За ними – три входи в приміщення церкви. Споруду увінчує гранчатий купол на восьмигранному дерев'яному барабані з овальними вікнами на сході, заході, півдні й півночі. Перекриття в храмі, окрім апсиди, дерев'яні.

Архітектурна декорація фасадів споруди складається з набору форм і прийомів, які широко застосовувалися у стилі пізнього ампіру: рустований квадрами цоколь, який оперізував будову; прямокутні, арочні й напівсферичні неглибокі ніші в скромних обрамленнях або й без них; фронтони з розірваним нижнім поясом профільованого карниза; високий атик, який підноситься над центральним об'ємом по всьому периметру церкви; тосканські колони. Можливо, у нішах первісно були розписи на релігійні сюжети, які, звісно, не збереглися. Вікна в основному об'ємі церкви напівкруглі в обрамленні профільованих архівольтів, що розташовані по три з трьох сторін облаштовані тільки два аналогічних вікна зі сторони напівкруглої апсиди, яка завершує східний фасад. Сама апсида не має світлових отворів-вікон і декорована трьома прямокутними нішами в обрамленні простих лиштв. Вище них проходить роздільний карниз, що продовжується по всьому периметру споруди на рівні низу віконних отворів.

Головною особливістю Троїцької церкви є три чотириколонні портики тосканського ордену з трикутними фронтонами над ними, які завершують ризаліти південного, північного й західного фасадів.

Внутрішній простір основного об'єму храму поділяється 12 колонами, що розташовані по 4 в ряд, на три частини. При цьому центральна ширше бічних. Колони відповідають підкупольному квадрату й несуть архітрав з підпружними арками, на яких знаходиться світловий восьмигранний ззовні й циліндричний в інтер'єрі барабан. Усі ці конструкції виконані з дерева.

Між рядом з чотирьох колон встановлений дерев'яний різьблений іконостас, який відсікає основне приміщення церкви від власне вівтаря й приміщень ризниці та пономарні. Притвор храму двоярусний, він поділяється на три частини: у центрі прохід у приміщення церкви, у південній частині знаходяться сходи, що ведуть на хори. Майданчик хор знаходиться на другому ярусі й відкривався арками у внутрішній простір храму. Ось це об'ємно-просторове рішення інтер'єру – двоярусні отвори у західній стіні, за якими розташовані хори, і є особливістю інтер'єру Троїцької церкви. Огорожа хор виконана з кованих металу.

У цілому ж, об'ємно-просторове рішення споруди і її архітектурна декорація є типовими для будівельної практики пізнього ампіру, що використовувалася при зведенні церков у поміщицьких садибах України й Росії. Тут поєднувалися, з одного боку, потяг до зразків столичного стилю, а з іншого – необхідність простоти й дешевизни. Це проявилось як у комбінованому використанні матеріалів (цегла, дерево), так і у відносній простоті зовнішньої декорації.

Троїцька церква з 1979 р. є пам'яткою архітектури національного значення з охоронним номером 1779¹⁴:

«Затверджено
постановою Ради Міністрів УРСР
від 6 вересня 1979 р. N 442

ДОПОВНЕННЯ ДО СПИСКУ
пам'яток архітектури Української РСР,
що перебувають під охороною держави

Охоронний номер пам'ятки	№ пам'ятки в комплексі	Адреса	Найменування пам'ятки	Дата спорудження пам'ятки	Група пам'ятників щодо їх використання
1779		с. Бігач	Троїцька церква	1831 р.	в

¹⁴ Постанова Ради Міністрів УРСР «Про доповнення списку пам'яток містобудування і архітектури УРСР, що перебувають під охороною держави», № 442 від 06.09.1979 р. URL: <http://search.ligazakon.ua>.

Прикметно, що і в цьому державному документі датування храму не відповідає дійсності.

Але, незважаючи на високий статус пам'ятки, стан її вже майже півстоліття аварійний: руйнується цегляне мурування, всюди відпадає тиньк, дерев'яні конструкції піддаються гниттю, руйнуються колони і фронтони, втрачені повністю інтер'єр, дзвіниця і відкрита галерея, що були прибудовані до церкви, відмостка відсутня, територія не упорядкована. Одним словом, вся церква була облуплена, але й досі неймовірно красива і велична.

Після її закриття як діючого храму в 1960-му році, у ній 20 років до 1980 р. зберігали мінеральні добрива, тобто храм був коморою колгоспу. У 1980 р. її прибрали, а храм закрили.

Але в 1982 держава звернула увагу на занедбаний храм. Співробітниками інституту «Укрпроектреставрація» були розпочаті роботи по обстеженню і складанню проєкта реставрації Троїцької церкви. Результатом цієї роботи стало складене завдання на реставрацію і пристосування під краєзнавчий музей пам'ятки архітектури XVIII ст. – Троїцької церкви¹⁵. Реставраційне завдання передбачало:

- 1) архітектурний обмір пам'ятки – плани, фасади, розрізи, деталі;
- 2) архітектурно-археологічні дослідження споруди з метою виявлення первісних архітектурних конструктивних і декоративних елементів, які сховані під пізнішими перебудовами;
- 3) інженерне обстеження із складанням акту технічного стану;
- 4) історико-архівні й бібліографічні дослідження з метою реставрації;
- 5) пояснювальна записка з обґрунтуванням проєкта реставрації, даними про проведені дослідження, вказівками по методиці й технології виконання робіт. Текст записки повинен був бути ілюстрований фотографіями до початку робіт, під час досліджень, креслениками зондажів і шурфів;
- 6) проєкт благоустрою охоронної зони;
- 7) дефектний акт і кошторис;
- 8) проєкт електроосвітлення;
- 9) проєкт опалення й вентиляції;
- 10) проєкт блискавкозахисту;
- 11) проєкт водопостачання й водовідведення;
- 12) проєкт охоронної протипожежної сигналізації.

Проєктом пристосування під музей необхідно було передбачити наступні приміщення:

- 1) виставкові зали – приблизно 250 м²,
- 2) фонди – 20 м²,
- 3) робоча кімната співробітників – 10 м²,
- 4) кількість обслуговуючого персоналу – 2–3 чол.

Згідно протоколу інституту «Укрпроектреставрація» технічною радою визначена III категорія складності й 45 % втрат.

На основі цього реставраційного завдання було проведено обстеження пам'ятки. Використання як комори негативно позначилося на її збереженості. У результаті була повністю знищена підлога: плиточна – в основному об'ємі й дерев'яна – на хорах за винятком невеликих діляночок, завдяки яким вдалося визначити характер підлоги: лицьову підлогу інтер'єру було первісно викладено шестигранними кольоровими керамічними плитками, а у вівтарній частині прямокутною плиткою тонкої цегли. Була втрачена частина сходів на хори, ліпний декор, архітектурні деталі. На фасадах тиньк у багатьох місцях підмок і відшаровувався. Тиньк фасадів неодноразово білівся. Мурування стін і колони виконані з червоної цегли 250x125x60 мм на вапняному розчині. Частково вивалилося мурування в цокольній частині. Сходи портиків, а також їхнє перекриття також зруйновані. Втрачена частина купола і завершення купола: в інтер'єрі завершення купола обвалилося, і його рештки знаходилися там

15. Памятник архитектуры XIX в. Троицкая церковь в с. Бегач Черниговской области. Эскизный проект ремонтно-реставрационных работ. Т. VI. Ч. I. г. Киев, 1983 г. С. 1–7.

же. Іконостас повністю втрачений. У результаті досліджень і обстеження пам'ятки виявилось, що перебудов і добудов не було. Основний об'єм пам'ятки становив 6800 м³, орієнтовна кошторисна вартість реставрації – 140 тис. крб, а всього ансамблю – близько 400 тис. крб. у цінах 1983 р.

Представленим проектом реставрації пропонувалося виконати роботи з ремонту втрачених елементів цегляного мурування стін, колон і стилобатів портиків; ремонт дерев'яних конструкцій покрівлі, купола, обшивки купола й підпружних арок в інтер'єрі; заміна й доповнення втраченої покрівлі оцинкованим залізом з водовідведенням; відновлення сходів на хори, їхнє перекриття й огорожу; ремонт вікон і дверей; відновлення з клинкерної цегли всіх зруйнованих зовнішніх сходів; здійснення благоустрою території з влаштуванням з північної сторони церкви майданчика з викладанням планів втрачених галереї і дзвіниці, з влаштуванням обхідних доріжок для огляду пам'ятки. Автор проекту реставрації – старший архітектор Ю. В. Дмитревич, головний архітектор проекту – Р. П. Бикова, інженерне обстеження – І. А. Якименко, технологічне обстеження О. П. Білецької.

На початку 90-х років, а саме в 1991–1992 рр. роботи розпочалися. Тоді перекрыли дах; усередині до самої стелі, а також ззовні поставили риштування. Але на цьому роботі й припинилися.

Плани відновлення пам'ятки з'явилися в обласного керівництва, й кілька років тому обласна рада навіть зробила заявку на фінансування. У 2016 р. за підтримки спеціалістів КП «Центр державно-приватного партнерства» ЧОР та небайдужих ентузіастів вирішено було розпочати хоча б часткове відновлення храму. А в серпні 2017 р. відбулася зустріч Арсена Дідура – помічника депутата Чернігівської обласної ради, Віктора Остапенка – депутата Менської міської ради та начальника управління містобудування та архітектури Олександра Дмитрука, на якій обговорювалося питання відбудови Троїцького храму. Однак поки що це тільки слова: ніяких зрушень у справі відновлення пам'ятки національного значення не спостерігається. Можливо, справа у коштах, яких потрібно чимало, а, можливо, і в нашому невігластві.

Хочеться підкреслити, що Троїцька церква не тільки пам'ятка архітектури, але й пам'ятка історії, пов'язана з Тарасом Шевченком. Безперечно, він відвідував храм, перебуваючи на гостинах у господаря садиби Миколи Івановича Кейкуатова (онука Петра Івановича Кейкуатова) протягом двох місяців: у березні – квітні 1847 року. Шевченка запросив до Бігача Микола Іванович, з яким він познайомився на іменинах Тетяни Волховської в Мойсівці. Тарас Шевченко в Бігачі написав портрет дружини Миколи Івановича – княгині Катерини Федорівни Кейкуатової (Бутович) і виконав олівцем портрети їхніх дітей: Михайла, Віри та Надії¹⁶. До речі, у 1881 р. штаб-ротмістр князь Михайло Миколайович Кейкуатов губернським дворянським зібранням був обраний повітовим предводителем дворянства по Городницькому повіту¹⁷. Портрет К. Кейкуатової став шедевром вітчизняного й одним з видатних творів європейського малярства першої половини XIX ст. Він став останньою роботою Шевченка перед арештом 5 (17) квітня 1847 р. Крім того, Катерина Федорівна надихнула Тараса Шевченка на написання вже в засланні повісті «Княгиня». І хоча прямих свідчень про відвідування Троїцької церкви Шевченком не існує, але навряд чи він оминув її, проживши в Бігачі близько двох місяців. Згадки про Бігач є в листі Тараса Шевченка до Андрія Івановича Лизогуба від 16.07.1852 р.

Троїцька церква стоїть на березі річки Бігач. Потойбіч водойми була садиба Кейкуатових, і до храму її власники ходили не вулицею, як прості люди, а нависним містком. Зараз його, звісно, немає. Територія, де був князівський маєток, тепер зветься сільським парком «Панський сад». Садиба не збереглася, а деякі джерела вказують, що архітектором храму й розкішного князівського маєтку був видатний російський архітектор, академік архітектури, історик і теоретик архітектури Дмитро Єгорович Єфімов¹⁸.

16 Олексенко Я. Тарас Шевченко в Бігачі // Українська література в загальноосвітній школі». 2014. №3. С. 41–43.

17 ДАЧО. Ф. 127. Оп. 26 а. Спр. 220. Арк.1, 111–114.

18 Д. Є. Єфімов. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

Лев Жемчужников – видатний живописець і графік, правнук останнього гетьмана України Кирила Розумовського, розповідаючи про своє перебування в Седневі, згадав і про садибу Кейкуатових: «Сад окаймлялся с одной стороны рекою Сновь и был расположен на горе; за рекою раскинулись луга, кое-где поросшие кустами, и уходили вдаль, за ними с правой стороны виднелась роскошная усадьба соседа Лизогубов князя Кейкуатова, а с левой – лес»¹⁹.

Наприкінці XIX ст. Бігач переходить у власність вихідця з Англії поміщика Мартона, який збудував тепер уже у своїй маєтності горілчаний завод та великий палац. Під час революційних подій 1905 р. маєток Кейкуатових був зруйнований селянами, а пізніше повністю розібраний. На щастя, до нашого часу від Кейкуатових дійшла збудована при Петрі Івановичі Троїцька церква.

На честь перебування Т. Шевченка в Бігачі у «Панському саду» села встановлено пам'ятний знак.

Досліджуючи цю тему й описуючи Троїцький храм, звісно, у мене було уявлення про ці місця: ще в далеких 90-х роках (приблизно в 1994–1995 р.) мені довелося двічі побувати в Бігачі, і я бачила занедбаний храм. І звісно, у мене знову виникло бажання відвідати село з надією на позитивні зміни в долі храму, та й самого Бігача. Але, на жаль, мої сподівання виявилися марними – за ці майже 25 років (чверть століття!!) у кращій бік нічого не змінилося, а навпаки, стало ще гірше: та ж занедбана церква (національного значення), та ж розруха, те ж саме невігластво, той же наш менталітет – дочекаємося поки все зруйнується повністю, а потім... будемо обговорювати й шукати винних. На жаль...

References

1. Derzharchiv Chernigivskoi obl. F. 679. Op. 1. Spr. 1440; F. 127. Op. 26 a. Spr. 220.
2. Encyclopedic dictionary Brockhaus and Efron. (1894). T. XIV (28). Kardanahi–Kero. Publisher: Semenovskaya Typolithography (I.A. Efrona). St.Petersburg.
3. Lazarevskiy, A. (1882). Lyudi staroy Malorossii. Lizoguby, Miloradovichi, Miklashedvskiy i Svechki. Vid.: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo. Kiev.
4. Modzalevskiy, V. (1912). Malorossiyskiy rodoslovnik. T. 3. L–O. Kiev.
5. Oleksenko, Ya. (2014). Taras Shevchenko v Bigachi. «Ukrayinska literatura v zagalnoosvitniy shkoli». Vol. 3. Pp. 41–43.
6. Pamyatnik arkhitektury XIX v. Troitskaya tserkov v s. Begach Chernigovskoy oblasti. (1983). Eskiznyiyy proekt remontno-restavratsionnih rabot. T. VI. Ch. I. g. Kiev.
7. Rodoslovnaya kniga dvoryan Chernigovskoy gubernii. (1890). VI chast. Chernihiv.
8. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kiev. F. 51. Op. 3. Spr. 3782. P. 6b; F. 1219. Op. 1. Spr. 39. P. 4b.

Доценко Алла Володимирівна – заступник генерального директора з наукової і культурно-просвітницької роботи Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», adotsenko70@gmail.com.

Dotsenko Alla Volodymyrivna – deputy director general of research, cultural and educational work of the National Architecture-Historical Sanctuary «Ancient Chernihiv».

The History of the Estate Belonging to Lyzohub and Keikuatov Families – the Village of Bihach and the Trinity Church of the 18th Century

The article deals with one of the estates belonging to the Lyzohub and Keikuatov families, Bihach village, as well as the Trinity Church in this village. Since in the literature there are several dates of erection of the church without references to the original sources, namely the years 1786, 1787, 1831, 1834 and even 1839, the exact dates of laying of the foundation stone of the Trinity church in Bihach village, its construction and consecration, and the time when Bihach village became the property of the Lyzohub family, and then of the Keikuatov

19 Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. Ленинград, 1971. С. 131.

family are determined by information given in the archival documents of the Public Record Office of Chernihiv region.

Bihach village is situated not far from Chernihiv. It has been mentioned in the documents since the second half of the 17th century and it was a part of Sedniv Sotnia (military unit of size of about one hundred soldiers) of Chernihiv Regiment. According to the Universal (decree) of Hetman Ivan Mazepa, Bihach village was given to Chernihiv colonel Yakiv Kindratovych Lyzohub in the year **1689** as a sign of gratitude for participation in the second Crimean campaign. Together with Bihach village, Lyzohub received another large village Slabyn and 6 small villages: Shestovytsia, Zolotyinka, Kozerohy, Andriivka, Hnylusha and Sokolivka. Since then, the village has been passing down within the Lyzohub family through inheritance until the 1780s. But since the 1780s, the fate of Bihach village has been tied to Tatar-Russian princely family of Keikuatovs (Kekuatovs). Vadym Modzalevskyi in his «Little Russian Book of Genealogy» indicates that in 1770 Hanna Yakivna Lyzohub got married to prince Petro Ivanovych Kekuatov, the collegiate assessor. Perhaps at that time Bihach village was transferred to the possession of the Keikuatovs as a wedding gift for Hanna, the daughter of Yakiv Lyzohub, and Petro Ivanovych. And in the years 1786-1788 a new owner of Bihach village built a new Holy Trinity church, although there was an old Trinity church.

The documents of the Public Record Office of Chernihiv Region have provided us with a clear dating of this church. At the end of its construction, Petro Ivanovych appealed to Berezyn Religious Authority with a request to consecrate the church. This correspondence clearly indicates the dating of the church:

starting date of construction – **June 30, 1786,**

date of construction – **May 19, 1788,**

date of consecration – **June 1, 1788.**

The church was built in the style of classicism. It is single-domed, square in plan, brick-built, whitewashed, and partly wooden.

In the north, south and in front of the antechurch, there are porches with gables arranged on four paired columns. The broad staircase leads up there. Behind it there are three entrances to the church building. Unfortunately, the church survived to this very day with losses: an open gallery and a bell tower that was attached to the church were not preserved.

Archival sources do not name the architect, but the local tradition attributes the church design to the prince Keikuatov himself, who was considered to be a talented architect. Since 1979, the Trinity Church has been an art memorial of national significance with the security number of 1779. But, despite its high status of importance as of an art memorial, the poor condition of the building lasts already for almost half a century.

The Trinity Church is not only an architectural monument, but also a historical monument associated with Taras Shevchenko. Undoubtedly, he visited the church while staying at the estate of Mykola Ivanovych Keikuatov (grandson of Petro Ivanovych Keikuatov) for two months: in March and April of 1847. While his stay in Bihach village, Taras Shevchenko painted a portrait of a princess Kateryna Feodorivna Keikuatova (Butovych), a wife of Mykola Ivanovych, and executed portraits of their children in pencil – of Misha, Vira and Nadiia. The portrait of K. Keikuatova is a masterpiece of the national painting and one of the outstanding works of European painting of the first half of the 19th century. It is the last work of Shevchenko before his arrest. In honor of Kobzar's stay, a memorable sign was installed in Bihach village.

Key words: the Lyzohubs, the Keikuatovs, Bihach village, the Trinity Church.

Дата подання 15 липня 2019 р.